

Štěstí

Život, svobodu a úsilí o štěstí jmenovali Otcové zakladatelé jako nezadatelná práva člověka v Deklaraci nezávislosti příštích Spojených států amerických. Evropa byla vždycky skeptičtější a tedy právo na štěstí ba ani na úsilí o ně žádná ústava nebo úmluva ve Starém světě neobsahuje. Mnohý by asi tento postoj zdůvodnil poukazem na to, že je štěstí relativní pojem a každý pod ním může mínit mnoho různého.

Francouzští existencialisté – mezi nimi zvláště Camus – tvrdili, že ve štěstí nám brání vědomí naší konečnosti, které nás provází od raných let, a hledali lék v mezní svobodě, jíž dosáhneme překonáním strachu ze smrti. Jiní myslitelé naopak prohlašovali, že právě naše konečnost je zdrojem barvitostižití a tedy podmínkou pro nalezení štěstí.

Tak daleko většina lidí neuvažuje. Přes veškerou možnou skepsi každý tak či onak touží po štěstí a cítí často úkorně, pokud se ho podle jeho zdání nedostává. Pro nedostatek štěstí se rozvádějí manželství, mladí lidé někdy obviňují svoje rodiče, staří si zas stěžují na necitlivost mladých. Mnozí za tento nedostatek viní blízké nebo vzdálenější lidi, společenské poměry, případně celý svět. Ačkoliv to neříkáme, někde v hloubi i my skeptičtější trochu věříme, že máme právo alespoň na trochu štěstí. Má proto smysl zamyslet se aspoň krátce, co to štěstí vlastně je.

V češtině až na různé odstíny rozpoznáme tři hlavní významy spojení slov, v kterých se štěstí vyskytuje: *být šťastný*, *žít šťastně* a *mít štěstí*. Poslední význam se v některých jazycích vyjadřuje odlišným slovem a skutečně k těm prvním dvěma zcela nepatří. Myslí se jím, jak každý ví, nějaká událost či řada dějů, kdy má naše aktivita nebo vůbec život nečekaně dobré výsledky bez našeho zřejmého přičinění, jako by darem vyšší mocnosti. *Mám štěstí*, když například vyhraji v nějaké loterii, ale také, když mou práci někdo nečekaně objeví a ocení; často to slovo používáme, když nějaká příhoda či naše zbrklá činnost nemá možné špatné vyústění. Štěstí je tu příznivá shoda okolností, kterou rozumně nepovažujeme za vlastnost daného šťastlivce nebo za zásah vyšších sil – nicméně zbytky starých mýtů nebo pověr vzbuzují nutkání myslet si opak. Někdo má prostě štěstí, říkáme, ačkoliv rozumnější by bylo připustit, že je třeba schopnější či obratnější ve svých činnostech nebo že statistika, která předvídá průměrné vyrovnání úspěchů a neúspěchů nebo zisků a ztrát připouští i výjimky. Mít štěstí nebo smůlu je buď věcí náhody nebo výsledkem schopností či neschopností, které si u sebe či u druhých nechceme připustit. V dalším snad tedy můžeme už tento význam opustit.

Pojem *šťastného života* je racionálnější a je to nejspíš to, co měli Jefferson a jeho druzi na mysli. Vyjádřit jeho obsah je však méně samozřejmé, než se předpokládá v pohádkách, ve kterých zpravidla dva mladí lidé po různých protivenstvích nakonec překonají všechny překážky, uzavřou manželství a od té chvíle žijí šťastně až do smrti. Štěstí není prostě opak neštěstí, alespoň trvale – tím je spíš spokojenost, která je snad prostá bolesti a ponížení, nemá ale onu záři, kterou spojujeme s představou štěstí. Nicméně není na škodu, tázat se, jaké jsou minimální podmínky vůbec pro možnost spokojenosti a tím i štěstí.

Zdá se, že je to především naplnění základních potřeb člověka, mezi nimi jistá míra zdraví a vitality a jistoty před přímým ohrožením života, s tím související dostatek stravy, jistota přístřeší nebo spíš domova a bezpečí před násilím různého druhu. Takové potřeby má člověk nejen sám, ale cítí je neméně silně vzhledem k lidem, s kterými ho pojí blízký vztah. Pro většinu k základním potřebám patří určitá míra svobody a důstojnosti, případně potřeba mít blízké lidi, nejčastěji formou rodiny, pro ženy častěji než pro muže mít vlastní nebo aspoň osvojené děti, o něž je možné pečovat a později je vidět vyrůstat a uplatnit se v životě jako jakési prodloužení sama sebe. Častá je také potřeba něco vlastnit a mít ve společnosti postavení, které ti ostatní ctí nebo je aspoň uznávají a rozhodně jím neopovrhují.

To vše jsou víceméně instinktivní potřeby, jejichž výrazné nenaplnění většinou vede k nespokojenosti, případně k dojmům neštěstí, zvláště v případě ztráty toho, co už člověk měl. Naopak jejich naplnění dává základ spokojenosti, která může mít povahu i přechodného štěstí, když člověk náhle získá, čeho se mu nedostávalo: štěstí přináší třeba najednou získaná svoboda, získání blízké bytosti, zajisté také střecha nad hlavou nebo dostatek jídla pro toho, kdo předtím neměl domov nebo hladověl. Je ale běžná zkušenost, že pravidelné nasycení potřeby přináší sice uspokojení, sotva však nějaké závratné štěstí.

Buďme však reální: zdraví a nepodlomená vitalita, prosperující rodina, pohled na potomky, kteří se mají k světu, existence přátel, s kterými mne pojí stejné zájmy, vědomí dostatku a svobody konat i za hranicemi nutnosti, to a mnohé další, co naplňuje běžný život prostou spokojeností, může být zdrojem i tichého štěstí, pokud si toho dovedeme vážít.

Každý z nás má však zkušenost, že život nepřináší pouze radosti a uspokojení: příbojem změn, které v nás a ve světě kolem neustále probíhají, nutně přicházejí různé bolesti a ztráty, které přinášejí utrpení, občas dojem neštěstí. K tomu je možné zaujmout v podstatě dvojí postoj. Ten jeden kázal Buddha před dvěma a půl tisíci lety a od té doby má dodnes své příznivce. Spočívá v náhledu, že utrpení pochází z našeho lpění na světských hodnotách: na vlastním životě, zdraví, případně kráse, na blízkých lidech, na domově a majetku, případně na dalších věcech, které nás uspokojují, jsou ale pomíjivé. Když se jim vzdáme v povznesené lhostejnosti, přinese nám to osvobození od všeho utrpení, ale současně ovšem i od vší světské radosti. Myslím, že je to v důslednosti postoj krajně obtížný, zvláště když nepřijmeme ústřední Buddhovu doktrínu osvobození z karmického koloběhu životů.

Druhý – k prvnímu komplementární – postoj může mít v sobě něco z řecké stoy. Připouští, že je smutek nebo utrpení cena, kterou člověk platí za možné prožitky štěstí nebo aspoň radosti. Nevítá jistě pocit neštěstí, nebrání se však jeho prožitku, protože ví, že hloubka citového prožívání se projeví i v kladných, šťastných chvílích. Míra citového výklonu ať tím či oním směrem ovšem závisí na temperamentu, případně výchově a odtud promyšleném postoji: skutečný stoik bude spíše hledat projasněný klid, pokud možná nezávislý na náhodných zvratech života, člověk bezbranný vůči spontánním emocím bude pod jejich vlivem klesat a zas stoupat na citových vlnách od neštěstí ke štěstí. Kdybych byl Seneca, asi bych radil druhému duševní kázeň a větší uměřenost citů. Protože jím nejsem, připouštím, že nejsme úplnými pány nad vlastním citovým životem a je to možná dobře: ten druhý bude sice více trpět, možná si však užije větší citovou plnost života.

Zatím jsem tady uvažoval obyčejný život, jak se vyvíjí spontánně, téměř bez našich snah po něčem hlubším nebo vyšším. S tím se však spokojí jen málokterý z nás. Ať z vnějších nebo z vnitřních podnětů usilujeme o něco víc, zajisté v různé míře a také v různých směrech. Snad se v tom projevuje potřeba nějak svou existenci zdůvodnit, dát jí nějaký závažnější obsah, kterým by život překročil svou náhodnost a konečnost. Netvrdím, že každý o těchto věcech takto přemýšlí – naopak většina v tom směru jedná téměř bezděčně, poslušná nějakého puzení či touhy, které často mohou být až instinktivní. Předmětem touhy může být například větší bohatství či významnější společenské postavení, nebo to může být rozvoj a tvůrčí vyjádření talentu v některém z mnoha směrů, které nám naše kultura nabízí. Někteří z nás se snaží chápat svět a sebe v něm, jiní se snaží více uskutečnit v umění a zas jiní konají dobro s různou mírou odhodlání. Jsou takoví, kteří sledují více směrů najednou. Všichni však dřív či později naráží na určitý rozpor.

Ten trochu připomíná úvahy, které jsme vedli před chvílí: když totiž usilujeme o nějakou hodnotu (a děje se to o to víc, čím je hodnota vyšší, tedy méně dostupná), tak kromě úspěchů, které nás obšťastňují, máme ovšem také menší nebo větší neúspěchy, které nás na naší cestě srážejí, plní nás zápornými pocity vlastní nedostatečnosti, obecné marnosti a téměř neštěstí. Rozpor je nyní v tom, že když se pokusíme zbavit těchto pocitů a hodnoty se vzdáme ať už jejím popřením nebo relativní lhostejností k ní (což je vlastně téměř totéž), zbavíme svůj

život výrazného motivu, který mu dává obsahovou bohatost a smysl. Když se však pod vlivem hrozící prázdnoty přece jen znovu rozhodneme sloužit hodnotě, čekají nás nové zápasy a možná bolestivé neúspěchy, někdy častější, než kladné, obšťastňující chvíle. Někteří z nás to řeší tím, že prostě resignují na štěstí a jdou svou cestou s odhodlanou urputností. Jiní se naopak obrátí zády k hodnotě a volí sice relativně prázdny, ale spokojený klid. Myslím však, že je tady ještě cesta třetí. Ta vede přes náhled, že co nás předtím sráželo, byla jistá představa výkonu, který nám třeba nebyl dán, ať naším talentem či okolnostmi, nebo nedostatek obecného uznání za to, co jsme ve jménu té hodnoty vykonali. Moudrý přístup je myslím ten, že nejde přece tolik o výkon, ale o naše vztažení se k hodnotě – a to je vždycky hlavně soukromé, v intimní hloubce naší subjektivity, jakkoliv hodnota je obecná a sdílená s jinými lidmi. Nemusíme být ceněnými umělci, abychom tvůrčím způsobem prožili krásu, ani oslavovanými vědci či mysliteli, abychom prožili dobrodružství poznání, a také naše pomoci či laskavosti nemusí být nijak spektakulární, abychom intimně prožili svoje malé dobro. Ano, široké uznání za naše výkony by nám přineslo uspokojení – to ale není totéž jako štěstí, které přináší sama hodnota.

Štěstí je stav, který vnáší zlatou záři do našeho života. Není totožné s příjemností nebo rozkoší a přísně vzato ani s prostou radostí, i když je jí v mnohém podobné. Je jaksi subtilnější a jakkoliv se dotýká našeho subjektu, jaksi nás povznáší z naší obvyklé existence. Má mnoho jemně odstíněných podob a také různě silnou intenzitu: často je mírné, tiché, sotva postřehnutelné, občas – tak několikrát za život – se jím až zalykáme. Není to rozpoložení, které by s námi bylo stále: naopak, štěstí bývá prchavé a někdy mizí, sotva si je uvědomíme.

Štěstí si nemůžeme vynutit ani vytvořit umělými prostředky – je něčím, co nastává spontánně, snáší se na nás jako shůry, jako stav milosti, o kterém mluví křesťané. Přesto lze říct, že existují podmínky, za nichž se štěstí více daří. Některé z nich jsme shora probrali. Je ale třeba říct, že všechny z nich, ať je to vitalita, dobré zdraví, uspokojení základních potřeb, život v okruhu zdravých, spokojených blízkých lidí, uspokojení z práce nebo postavení atd. jsou jenom základem, z kterého může vykvést štěstí. Abychom pochopili, jak k nám štěstí přichází, bude snad dobré uvědomit si, kdy se to děje nejčastěji. Je to tehdy, když někoho milujeme; zvláště ovšem tehdy, když protějšek na náš cit kladně odpovídá, ale hlavním zdrojem štěstí je náš vlastní cit. A pokud mluvíme o opravdové lásce, a to nejen lásce erotické, míníme tím nutně sebe-překročení, radikální vztažení se k druhému. Je tedy štěstí stav sebe-zapomnění nebo dokonce až sebe-popření? Mohlo by se to zdát, doslova to tak jistě ale není. Láska, jakkoliv stav, v němž transcenduji k jiné bytosti, je současně stavem sebe-potvrzení, v němž naše subjektivita je naplněna zvláště mocným existenciálním obsahem.

Zajisté nemilujeme stále, po celý život – vztahy se mění, lidé přicházejí a zase bohužel odcházejí, aspoň někteří. Nicméně ze zážitku lásky můžeme získat aspoň zkusný náhled, jak i jiné druhy štěstí vznikají. Vezměme třeba kladný estetický zážitek, který nás přece také obšťastňuje. Estetika jako věda sice nalézá, že k němu musíme zaujmout od objektu příslušný odstup, ale i ona připouští, že je to tak říkajíc pro získání odraziště pro náš transcendující skok, kterým se k našemu protějšku vztáhneme. Hluboký zážitek, který nám poskytne třeba krásná tvář či krajina, ale zejména umělecké dílo, ať je to hudební skladba, obraz, socha nebo kniha, není nepodobný stavu lásky, alespoň té, v níž není žádná žádost, ale jen obdiv a jakési nesobecké nadšení. I z jiných zážitků, které nám přinášejí štěstí, lze vždycky usoudit, že jde o v jisté míře sebe-překračující vztah, který nás – na rozdíl od prosté libosti či rozkoše – povznáší ze všedního bytí.

Schopnost prožívat štěstí není jistě celý život stejná. V dětství se naše smysly snadno rozhoří čirými radostmi, v mládí nám přirozená vitalita poskytuje základ štěstí – je snazší nadchnout se a milovat stejně jako zapomínat trpké zážitky. Ve stáří relativní ztráta sil a dosavadních perspektiv, nemoc či její hrozba, neurčitá, ale větší blízkost smrti, to vše a jiné znesnadňuje nebo bere schopnost štěstí ještě prožívat. Je nutné být šťastný? Zajisté ne, ale

když na štěstí zcela resignujeme, dobrovolně přijímáme částečné znehodnocení života, který ještě zbývá. Co ale dělat, když už štěstí nepřichází spontánně, když se zdá být tak vzdálené, jako vlastní minulost? Myslím, že Bertrand Russell v jednom ze svých spisů řekl správně: o štěstí je třeba bojovat.

Ano, štěstí se nedá vynutit ani vytvořit umělými prostředky. Je ale možné postavit se silám úpadku a rozkladu, které nepostihují jen naše tělo, ale také v stáří naši psychiku. Je možné otevřít se znovu hodnotám, které jsou tady bez ohledu na náš věk, a se zvýšenou pozorností prožít každou chvíli, ve které se realizují. Krása, laskavost, poznání tu stále jsou, jenom je třeba vidět právě je spíše než všední strážně, které nás sužují. I když už necítíme touhu, můžeme stále milovat – láskou třeba jinou, ale o to stálejší. Hlavně je ale třeba vlastní život žít bez úzkosti nad jeho konečností. Jakkoliv to zní nezvykle, štěstí je v stáří věcí statečnosti. A v každém věku mimo jiné věcí odvahy.